

TOVE LUNDBERG, LISA NORDLUND &
JULIA NARVOLA

Normkritiska perspektiv

Nya möjligheter för svensk psykologisk praktik

ABSTRACT

In this paper, we suggest that psychology as a science, and especially as a clinical practice, can develop new ways of thinking and working with clients by including critical, feminist, and norm-critical approaches. Ethical guidelines highlight that psychologists should respect the client's rights and dignity. New policies for evidence-based psychological practice also emphasize responsiveness to the sociocultural context, including the client's gender, gender identity, and sexuality. We initiate a discussion on how psychologists can consider the sociocultural context ethically by introducing norm-critical perspectives to our practice. Psychologists, as well as our clients, are affected by the social and cultural standards of the society in which we live. The goal of norm-critical approaches is to make societal norms and taken for granted psychological understandings explicit, and interrogate the effects these might have on people's lives. This includes investigating how norms make it (im)possible for people to live in accordance with their values. We suggest that the reflexive process required by psychologists should be extended to include reflexivity on different levels, at the workplace, among colleagues, and in collaboration with the client. Strategies such as queer listening as well as developing the skills already used in psychological treatment could facilitate such processes.

Keywords: critical psychology, feminist psychology, LGBTQ psychology, norm-critical approaches, ethics, psychological practice, socio-cultural context, sexuality, gender

DET FINNS FLERA anledningar till att synliggöra och diskutera psykologi i relation till frågor som rör homo-, bisexualitet, trans och queer (HBTQ). Ett hetero- och cisnormativt samhälle innebär att HBTQ-personer löper ökad risk att drabbas av psykisk ohälsa. Det i sin tur medför ett ökat behov av psykologiskt stöd vilket ställer krav på att psykologer kan bemöta och behandla HBTQ-personer på ett icke-diskriminerande sätt. Rent historiskt har också psykologin som vetenskap spelat en avgörande roll i patologiserandet av HBTQ-personer. Rester av dessa synsätt finns kvar, både hos enskilda psykologer och inom den vetenskapliga disciplinen. För att säkerställa en likvärdig vård för alla behöver psykologer därför granska de grundantaganden som genomsyrar deras verksamhet.

Flera kartläggningar har visat att personer som identifierar sig som HBTQ skattar högre på skalor som mäter psykisk ohälsa (Statens folkhälsoinstitut 2005; Folkhälsomyndigheten 2014) och löper större risk att bli utsatta för våld jämfört med heterosexuella (RFSL 2013). Detta stärker bilden av att psykologer behöver bemöta HBTQ-personer på ett professionellt och respektfullt sätt för att ge adekvat behandling. Forskning visar att det dessvärre förekommer brister både i tillgången till vård och, inte minst, i psykologers bemötande (Jensen och Nilsson 2010; Socialstyrelsen 2015). I psykologuppsatsen ”Som att det är en kunskapslucka” (Jensen och Nilsson 2010), undersöks HBT-personers upplevelser av terapi. Författarna konstaterar att den kompetens som psykologer har att bemöta HBT-personer generellt sett verkar bristfällig. Vidare diskuteras att detta kan påverka behandlingen och de personer som har sökt hjälp negativt. Sveriges Psykologförbund har dessutom upprepade gånger kritiserats för att ha uttalat sig heteronormativt i exempelvis frågor som rör samkönad adoption (Malmquist 2007; Malmquist m.fl. 2013). Det senaste årtiondet har flera debatter förts i *Psykologtidningen* där psykologer har uttalat sig om HBTQ-personer på sätt som kan anses patologiserande och diskriminerande.¹

Det finns tecken på att en positiv förändring pågår inom psykologkåren i Sverige. År 2010 uppmanade förbundsordförande Lars Ahlin (2010) alla psykologer att kämpa för tolerans. Efter förbundets kongress

2013 skapades ett HBTQ-nätverk för att samla personer med kunskap i dessa frågor. På samma kongress antogs även en policy för evidensbaserad psykologisk praktik (Sveriges Psykologförbund 2013). Enligt denna policy ska psykologen förutom att utgå från forskning och beprövad erfarenhet i sin kliniska praxis, även ta hänsyn till klientens preferenser och sociokulturella kontext. Det senare innebär bland annat att psykologen ska beakta klientens kön, könsidentitet och sexualitet samt aspekter som kan vara kopplade till dessa kategoriseringar, såsom utsatthet för förtryck (Sveriges Psykologförbund 2013). Detta är de hittills mest kraftfulla riktlinjerna i Sverige där det hävdas att psykologer bör ha kunskap i frågor som rör kön, könsidentitet och sexualitet. Trots detta ger policydokumentet ingen vägledning i hur hänsyn ska tas till den sociokulturella kontexten i praktiken eller vilka underliggande perspektiv som bemötandet ska bygga på.

Det finns många exempel på hur psykologin som vetenskap har patologiserat sexualiteter och könsidentiteter som avvikit från normen. Psykologer har till exempel kartlagt och diagnostiserat "sexuella avvikelser" och teoretiserat kring orsakerna bakom "tillstånd" som homosexualitet, bisexualitet och transsexualism. Psykologer har också försökt "bota" människor från exempelvis homosexualitet med aversionsbehandlingar och långa psykoanalytiska terapier. Det finns dock psykologer som har gjort motstånd mot dessa patologiserande perspektiv. Flera psykologiforskare har till exempel valt att lyfta fram likheter mellan HBTQ-personer och heterosexuella. Denna normaliserande strävan har ofta syftat till att skapa tolerans för HBTQ-personer och därmed minska utsatthet och diskriminering (Clarke m.fl. 2010). Trots att det säkerligen kan upplevas bättre att bli tolererad än patologiserad av psykologer, menar andra teoretiker att perspektiv som fokuserar på tolerans är problematiska eftersom de inte ger personer som är utsatta mer makt eller agens (Bromseth och Darj 2010). Toleransperspektivet riskerar snarare att befästa hierarkier där de som utgör normen har privilegiet att välja att vara eller inte vara goda och toleranta, medan de som tolereras kan bara vara passivt tacksamma. Detta perspektiv blir därför inte särskilt effektivt i att motverka förtryck eftersom det snarare upprätthåller de

maktstrukturer som skapar normer och utsatthet från början (Bromseth och Darj 2010).

Vikten av att arbeta för individens rättigheter, genom att respektera individuella, rollmässiga och kulturella olikheter vad gäller exempelvis kön och sexuell orientering, är något som uttrycks explicit i ”Yrkes-etiska principer för psykologer i Norden” (Sveriges Psykologförbund 1998). Som Ole Jacob Madsen (2015) visar tenderar tyvärr psykologer att förklara klienters problematik i individualistiska termer. Psykologer beaktar således sällan mänskliga rättigheter eller bidrar till att förbättra människors livssituation utifrån de samhällsstrukturer de ingår i. Det riskerar att osynliggöra samhällsstrukturer och lägga allt ansvar för förändring på individen. Stephen Morin (1991) menar att förändringar av samhället i stort skulle hjälpa fler människor än en hel armé av psykologer som jobbar enskilt med individer.

Trots psykologins begränsningar är psykologer tvungna att förhålla sig till hur samhällsstrukturer påverkar människors liv. Celia Kitlinger (1999) betonar att socialt förtryck orsakar individuellt lidande, att det ju faktiskt är individer som dyker upp på psykoterapeutens kontor, på psykiatriska vårdavdelningar och inom akutpsykiatrin. Hon menar att många problem som människor, som bryter mot normer, upplever är orsakade av ojämlika samhällliga strukturer, men de upplevs som personliga problem, vilka psykologer måste förhålla sig till och ha effektiva verktyg att möta. Det finns även de som ser en potential i att använda psykologin som en frigörande kraft. Vissa tongivande feministiska akademiker som Julia Kristeva (2002) och queerteoretiker som Judith Butler (2004), har till exempel vänt sig till psykoanalysen för att få teoretisk inspiration. Inom kritisk psykologi har det framförts att den psykologiska disciplinen kan användas på sätt som stärker utsatta personers rättigheter och möjligheter i den samhällskontext de ingår i (Teo 2005). Vilka perspektiv (på exempelvis sexualitet och kön) som psykologer utgår ifrån har dock stor relevans för om bemötandet fungerar stärkande i praktiken (Jensen och Nilsson 2010). Därför är det viktigt att problematisera och synliggöra dessa perspektiv, både för psykologin som disciplin och för den enskilde psykologen i sin yrkesroll.

Den här artikelns huvudsyfte är att problematisera vad det i praktiken innebär att ”ta hänsyn till klienters sociokulturella kontext”. Genom att ta avstamp i feministisk psykologi, *lesbian, gay, bisexual, trans, and queer psychology*, LGBTQ-psykologi, kritisk psykologi och normkritisk pedagogik vill vi undersöka hur psykologer kan anlägga ett normkritiskt perspektiv med särskilt fokus på kön och sexualitet. Ett ytterligare syfte med artikeln är att synliggöra delar av det psykologiska kunskapsfältet som kan ha relevans för kritiska samhällsteoretiker utanför psykologin, på liknande sätt som psykoanalysen varit viktig för queerteoretiska och feministiska akademiker. Som nämnts ovan har Sveriges Psykologförbund nyligen antagit en policy för evidensbaserad praktik. Med tanke på hur starkt evidensbaserad praktik värderas inom svensk psykologi är det relevant att också fråga hur evidensbaserade perspektiv på behandling låter sig sammanfogas med de normkritiska perspektiv vi kommer att presentera. Vår förhoppning är att påbörja en diskussion om perspektivens eventuella förenlighet och motsättningar.

Artikeln inleds med en kort teoretisk presentation av kritisk, feministisk och LGBTQ-psykologi samt normkritisk pedagogik. Därpå följer ett avsnitt där vi kombinerar insikter från dessa teoretiska ramverk med perspektiv från psykologisk praxis, varefter vi avslutar med en diskussion.

Teoretiska utgångspunkter

Psykologer som intresserat sig för sociokulturell kontext, normer och maktrelationers inverkan på människors liv har tagit hjälp av en mängd kritiska teorier för att belysa dessa faktorerens verkan inom det psykologiska fältet. Vi inleder med att redogöra för vår syn på psykologins roll i samhället och det ansvar som denna roll medför. Därefter följer en genomgång av kritiska skolor inom det psykologiska fältet som vi menar bidrar med användbara analytiska verktyg.

Psykologisk kunskap, makt och normer

Den vetenskapliga psykologin producerar kunskap om människan och hennes beteende, tankar och känslor. Genom att fastslå fakta kring

människans fungerande skapas moraliska och normativa föreställningar om rätt och fel, normalt och avvikande. Det går inte att beskriva hur människan är, utan att samtidigt peka ut hur hon borde vara (Brinkmann 2011). Därmed är psykologiforskare och praktiker delaktiga i en (åter)produktion av normer. Vi, i likhet med andra kritiska teoretiker, menar att psykologin är värdeladdad och beroende av kulturella och ideologiska föreställningar. Att blunda för detta riskerar att osynliggöra hur psykologisk kunskapsproduktion även (åter)skapar värden och normer i samhället (Magnusson och Marecek 2010). Svend Brinkmann (2011) menar att vi bör förstå psykologin som en moralisk vetenskap då den huvudsakligen behandlar moraliska frågor och fenomen. Enligt Brinkmann skyggar ofta psykologer själva från den normativa dimensionen av den egna praktiken och gömmer sig bakom en slöja av värderingsfria vetenskapliga förklaringsmodeller.

Den franske filosofen Michel Foucault (1980; 1984) visade hur kunskap, makt och subjektivitet är intimt sammanlänkande med varandra. Denna kunskapssyn har fått stor genomslagskraft inom en rad samhällsvetenskapliga ämnen (Magnusson och Marecek 2010). Foucault har förändrat och utvidgat synen på makt genom att belysa maktens relationella och produktiva verkan. Han kritiserade tidigare perspektiv där makt framställdes som en egenskap eller en ägodel hos vissa privilegierade grupper och individer. I stället hävdade han att makt utövas inom alla mellanmänskliga relationer. Vår syn på psykologisk kunskap grundar sig på dessa antaganden, ett perspektiv som understryker vikten av att analysera hur makt utövas inom, och påverkar, varje unik psykolog/klient-relation.

Den psykologiska praktik som baseras på traditionell psykologisk forskning riskerar att befästa ojämlikhet och orättvisa maktrelationer. Den kan verka som en normalitetens gränsvakt för vad som ses som psykisk sjukdom och psykisk (o)hälsa. Madsen (2015) har utforskat psykoterapeuters roll som förändringsagenter eller upprätthållare av rådande samhällssystem. Han menar att psykoterapi inte till fullo kan vara en neutral praktik då denna är sammanvävd med det som pågår utanför terapirummet. Psykoterapeuter kommer utifrån psykologiska teorier

om mänskligt lidande oundvikligen att förklara klientens problematik i individualistiska termer och därigenom även göra klienten till den som behöver förändras.

Psykologins inflytande och disciplinär reflexivitet

När vi försöker förstå hur psykologins kunskapsproduktion och praktik påverkas av, och påverkar, samhällsnormer kan det vara på sin plats att reflektera över vilken roll psykologin egentligen innehar inom den västerländska kulturen. Flera kritiska teoretiker framhåller att psykologin tar mer och mer plats i människors självförståelse. Psykologins ökande inflytande och makt över flertalet samhällliga områden gör det än viktigare för disciplinen att ta ett större etiskt och reflexivt ansvar (Madsen 2011). Psykologer har ett ansvar att reflektera kring konsekvenserna av de normer vi (åter)skapar och vilka sätt att leva som (o)möjliggörs av dessa normer. Feministen och psykologen Sue Wilkinson (1988) är en av dem som utvecklat tankegångar kring disciplinär reflexivitet. Begreppet används för att peka på det nödvändiga i att akademiska discipliner redogör för sin kunskapssyn, sitt innehåll och vilka influenser som format dem. De vetenskapliga praktiker som utvecklats inom en disciplin gör ofta att kunskap som skiljer sig alltför mycket från disciplinens huvudfåra marginaliseras, det uppstår därmed en styrning av vad som betraktas som legitim kunskap inom fältet. Disciplinär reflexivitet är en medveten strävan att undersöka hur ideologier, värderingar och antaganden påverkar teori, forskning och praktik (Magnusson och Marecek 2010).

Genom att använda sig av exempelvis kritisk teori, feministisk teori och queerteori har psykologer och andra samhällsvetare kritiserat och vitaliserat psykologin som disciplin. När dessa teoretiska ansatser hittat in i psykologin går de under beteckningar som kritisk psykologi, feministisk psykologi och LGBTQ-psykologi. Det är från dessa strömningar inom psykologin som vi hämtar våra teoretiska utgångspunkter.

Kritisk psykologi

I likhet med andra kritiska ansatser kan den kritiska psykologins rötter spåras tillbaka till den tyske filosofen Karl Marx samhällskritik.² Det

är framför allt två av Marx grundläggande idéer som inspirerat utvecklandet av kritisk psykologi som fält (Teo 2015). Den första är historiematerialismen, en modell som visar hur de idéer som dominerar ett visst samhälle tjänar till att gynna de privilegierades ekonomiska intressen. Därmed antas att de psykologiska teorier som dominerar är de teorier som allra bäst bevarar status quo eller förbättrar för de med mest ekonomisk makt i samhället. Den andra av Marx idéer som kritiska psykologer tar fasta på är att forskning ska syfta till att förändra och förbättra människors villkor, inte bara beskriva faktiska förhållanden. En av de teoretiker som under 1900-talet haft störst inflytande på den kritiska psykologin är Foucault med sina ovannämnda teorier om makt och om psykologin som en av de disciplinerande människovetenskaperna.

Klaus Holzkamp är en annan viktig förgrundsgestalt. I samband med studentupproren i Berlin på 1960-talet utvecklade Holzkamp vad han kallade för *Kritische Psychologie*, som en kritik av den amerikanska socialpsykologin. Holzkamp menade, med tydlig utgångspunkt i historiematerialismen, att den dominerande psykologin under kapitalismen tjänar elitens intressen. Latinamerika kan dock vara det geografiska område där den kritiska psykologin har fått allra störst inverkan de senaste decennierna. Frigörelsepsykologin, som utvecklades av Ignacio Martín-Baró, syftar till att minska lidandet hos det latinamerikanska folket genom att låta psykologin ta sin utgångspunkt hos de förtryckta (Teo 2015).

I nordisk kontext har den kritiska psykologin fått störst fäste i Danmark och Norge. I Sverige har Eva Magnusson, professor i genuspsykologi, bidragit med kritiska perspektiv på psykologin, framför allt från ett genusvetenskapligt perspektiv. Magnusson och Jeanne Marecek (2010) framhåller kulturen som ett nödvändigt raster för att förstå människans psykologi. Det innebär att maktrelationer och sociala kategoriseringar som exempelvis kön, ålder, etnicitet och sexualitet blir betydelsefulla. Det är denna grundläggande förståelse av människans oskiljaktighet från kulturen och det kritiska maktperspektivet där kopplingen mellan makt och kunskap ses som självklar, som vi finner användbara inom den kritiska psykologin.

Feministisk psykologi

Den feministiska grenen inom psykologi utvecklades på allvar inom 1960- och 1970-talens kvinnorörelser (Magnusson och Marecek 2010). Tidiga feministiska psykologer, som exempelvis Phyllis Chesler, Naomi Wesstein och Hanne Haavind, bidrog med att belysa psykologins fokus på mannen och hur detta medförde ett osynliggörande av kvinnors liv och erfarenheter. Mannen, framför allt den vita västerländska medelklassmannen, utgjorde normen på ett så självklart sätt att det inte ifrågasattes. Kritiken av denna androcentrism har haft stor betydelse för den kritiska psykologin och det psykologiska kunskapsfältet i stort. Ett annat viktigt bidrag från feministisk teori har varit att påvisa hur psykologisk kunskap och terapeutisk praktik ibland har tjänat till att upprätthålla ideal kring hur en ”riktig” kvinna ska vara. Skillnader mellan kvinnor och män har cementerats genom psykologiska teorier om människans könade natur (Magnusson 2003).

Inom den feministiska forskningen har intersektionalitet lyfts fram som ett begrepp för att synliggöra hur sociala kategoriseringar (exempelvis kön, ras, sexualitet och klass) interagerar (Crenshaw 1991). Feminismen har kritiserats för en otillräcklig analys och ett osynliggörande av andra maktstrukturer. Till exempel har epitetet ”kvinna” använts på ett sätt som exkluderar rasifierade kvinnor, transkvinnor och andra marginaliserade grupper som drabbas av samhällets maktordningar på specifika och skilda sätt (Mohanty 1988; Brooks 1997). En intersektionell maktanalys syftar till att undersöka hur olika strukturella maktordningar interagerar med varandra i en given kontext. Begreppet intersektion, som kommer från det engelska ordet för väggkorsning, illustrerar hur olika maktordningar korsar varandra och att det i denna korsning uppstår något unikt. Exempelvis innebär det något specifikt att tillhöra kategorin homosexuell och kategorin kvinna, som de båda kategorierna var för sig inte är tillräckliga för att förklara. Detta är dock ingen statisk analys där det går att fastställa vad just den ”väggkorsningen” innebär. Utifrån ett intersektionellt perspektiv måste en analys utgå från det specifika sammanhang där intersektionen sker, och vad det innebär för personer i just den miljön (Crenshaw 1991). Vetskapen om psyko-

logins tendens att upprätthålla ideal och bekräfta det normativa, samt betydelsen av maktordningars interaktioner är några byggstenar från feministisk psykologi som vi vill använda i en normkritisk praktik.

LGBTQ-psykologi

Förutom androcentrism, bär psykologin också på en historia präglad av homofientlighet och patologisering av icke-normativa sexualiteter och könsidentiteter. De aversionsbehandlingar som förekommit för att ”bota” homosexualitet är ett exempel. Dessa synsätt har dock inte fått stå oemot sagt. Evelyn Hooker var en pionjär inom så kallad *gay affirmative psychology* med fokus på att normalisera homosexualitet (Clarke m.fl. 2010). Andra forskningsintressen var att undersöka heterosexuella personers attityder till homosexualitet, samt att studera hur homosexuella identiteter formades. Som benämningen avslöjar fokuserade *gay affirmative psychology* på företrädesvis homosexuella män medan lesbiska, bisexuella och transpersoner i hög grad lämnades utanför. En kritik av *gay affirmative psychology* har varit att den genom att jämföra och mäta homosexuellas normalitet mot heterosexuella, vidmakthållit en syn på skillnader som problematiska och heterosexualitet som ett ideal (Kitzinger 1987). Under 1980-talet bidrog ett antal brittiska forskare till att problematisera denna utgångspunkt och till att uppmärksamma den politiska laddningen hos teorier om homosexualitet. Kitzingers (1987) arbete är en viktig milstolpe för dessa perspektiv. Den forskning som bedrevs kring homosexualitet breddades nu till att även handla om hur lesbiska och bögar levde sina liv, utan jämförelser med den heterosexuella normen.

Queerrörelsen och den teoretiska utveckling som följt, har spelat stor roll för problematiserandet av tidigare homoaffirmativa psykologiska ansatser. Queerteorin hämtar sin kunskapsteoretiska hållning från post-strukturalistiska teorier med Foucaults analys av maktens produktiva dimension som central utgångspunkt. I sin genomgång över sexualitetens historia flyttade Foucault (1984) fokus från maktens (alltså kyrkans eller statens) förtryck av människors sexualitet till hur talet om sexualitet och producerandet av sexuella kategoriseringar i sig kan ses som ett maktutövande, som både begränsar och möjliggör sexuella beteenden

och begär. Dekonstruktioner av sexualitets- och köns kategorier kan ses som en central del av queeraktivism och -forskning, där upplösandet av de gränser som kategoriserandet skapar blir ett sätt att göra motstånd (Clarke m.fl. 2010). Att problematisera kategoriseringar och queerrörelsens kritik av assimileringspolitik uppmanar till perspektiv som ifrågasätter det normativa i stället för de som avviker och marginaliseras. Det utgör grunden för ett normkritiskt perspektiv på psykologi.

Normkritisk pedagogik

Normkritisk pedagogik i Sverige är sprungen ur kritisk pedagogik, queerpedagogik samt feministisk teori. Syftet har varit att utveckla maktkritiska pedagogiska metoder för att främja normmedvetet tänkande bland elever, studenter och pedagoger (Bromseth och Darj 2010). Begreppet normkritik/normkritisk pedagogik används för att rikta fokus mot strukturer, inte på de som avviker från normen. De som utvecklat den normkritiska pedagogiken understryker att syftet är att peka i en önskad riktning snarare än att definiera denna pedagogik som något fast och fulländat (Bromseth och Darj 2010).

Den normkritiska pedagogiken har som övergripande ambition att skapa en medvetenhet om maktrelationer i samhället genom att synliggöra för givet tagna normer (Kalonaityté 2014). Viktorija Kalonaityté (2014) definierar normer som värderingar, föreställningar eller ideal som inte bara benämner det som är vanligt utan framför allt beskriver det som är önskvärt, det som en bör göra eller vara. Utgångspunkten i en normkritisk analys är att vår identitet är socialt och historiskt skapad och begripliggörs i relation till sociala kategorier som till exempel genus och etnicitet. I första hand hamnar de normativa system som är kopplade till identitet och grupptillhörighet i fokus. Normativa föreställningssystem är exempelvis heteronormativitet, eurocentrism och könsmaktordningen. Att förmedla kunskap om normer, makt och jämlikhet anses inte tillräckligt för att förmedla normkritiska insikter utan det krävs mer omfattande insatser. Sådana insatser innefattar analyser av sin egna normativa position, reflektion över normernas inverkan på kunskapsproduktion och det studerade ämnet över tid (Kalonaityté 2014).

Perspektivet innebär ett relativt nytt pedagogiskt synsätt i Sverige och intresset för normkritiska perspektiv har blivit starkare också i svensk psykologi (se exempelvis Psykologiska föreningen 2016). Vi menar att en normkritisk ingång till psykologi är användbar för att integrera de perspektiv som synliggör samhälleliga normer och maktrelationer och överföra förståelsen av dessa normers konsekvenser för individer och grupper till psykologiska praktiker.

Vad ska vi göra då? Ett skissartat förslag

Normkritiska perspektiv i psykologisk praktik kan förstås som en reflexiv hållning (Ghaye 2011), snarare än en uppsättning fasta metoder att använda (Kalonaityté 2014). Med inspiration av feministisk, kritisk och LGBTQ-psykologi samt normkritisk pedagogik bör nedanstående punkter läsas som ett första förslag på vad en psykologisk praktik utifrån normkritiska perspektiv skulle kunna innebära. Dessa förslag behöver dock anpassas och utvecklas utifrån varje enskild utövare, situation och psykologisk metod.

Vi har valt att fokusera på psykologisk *behandling* som metod. Psykologer kan arbeta med en mängd andra arbetsuppgifter exempelvis rekrytering, handledning och utredning. Vi tror att normkritiska perspektiv är användbara även inom dessa fält och hoppas att vår text kan inspirera till att utveckla specifika förhållningssätt för dessa områden.

Att fånga idén med det hela

Att arbeta normkritiskt kan upplevas som, och faktiskt vara, ett ensamt projekt. Det är dock en fråga för hela arbetsplatsen och är förenligt med ett värdegrundsarbete (Bromseth och Darj 2010). Det syftar till att förbättra den psykologiska praktiken på arbetsplatsen samtidigt som det är en facklig arbetsmiljöfråga. Ett första steg i att utveckla detta arbete kan vara att sätta fokus på vad ett normkritiskt perspektiv kan betyda i praktiken. Detta kan göras på olika sätt, till exempel kan de normkritiska pedagogiska material som finns utvecklade användas (Forum för levande historia och RFSL Ungdom 2011). För att arbetsplatsen ska kunna utveckla sitt normkritiska klientinriktade arbete kan anpassade

övningar om ”normklienten” användas (jämför övning i Bromseth och Sörensdotter 2012). Gruppen kan också granska ”vem” som finns representerad på mottagningen (se ”platsens pedagogik” i Kalonaityté 2014). Det övergripande syftet med dessa övningar är att förstå hur vi alla är fångade och inramade av de normsystem som finns på samhällsnivå, även om vi själva inte anser oss vara särskilt fördomsfulla eller leva ett normativt liv (Bromseth och Sörensdotter 2012).

Ett kontinuerligt arbete som enskild utövare och i grupp

Något som bör ingå i psykologens arbete är att kontinuerligt reflektera över sin psykologiska praktik utifrån de yrkesetiska principerna (Sveriges Psykologförbund 1998). Ett normkritiskt förhållningssätt kan således handla om att vidareutveckla en etisk reflektion kring sitt arbete, snarare än att göra något helt nytt. Denna reflektion kan ske i kollegial handledning, i regelbunden kontakt med en handledare och/eller genom egen reflektion.

Genom att ses i kollegiala grupper kan professionella få utrymme att reflektera över sina erfarenheter och synliggöra de grundantaganden arbetet bygger på och de utmaningar som deltagarna kan stå inför. De kollegiala grupperna kan bestå av olika yrkeskategorier eller utgöras av den handledningsgrupp som de flesta kliniska psykologer redan befinner sig i. Att lära av sina misstag ses som en central del i normkritisk pedagogik (Bromseth och Sörensdotter 2012). Vi menar att det kan göras i handledning genom att deltagarna tar med sig olika situationer från sin kliniska vardag som de tycker är viktiga att diskutera. Dessa undersöks med hjälp av kritiska frågor och rollspel. Genom att spela upp vad som skedde kan också alternativa scenarion prövas ut och reflekteras över (Bromseth och Sörensdotter 2012). Arbetsgruppen kan med fördel tillsammans granska och utvärdera material och skattningsskalor som lämnas ut till klienter utifrån ett normkritiskt perspektiv.

Enskilda utövare kan reflektera mer eller mindre strukturerat kring sin praktik (Ghaye 2011). Huvudmomentet i reflektionen blir ett *queert lyssnande*.³ Det handlar om att kontinuerligt ifrågasätta sina teorier om den psykologen möter (van Deurzen 2003) och uppmärksamma

vilken typ av normer som genomsyrar arbetet. De frågor som en sådan reflektion kan fokusera på är vad som har fått ta plats, eller inte tagit plats, och vad som har sagts, eller inte sagts, under en session (Layton 1998).⁴ Ett tydligt exempel beskrivet av Lynne Layton (1998) är att ett yttrande av en kvinna i trettioårsåldern att hon gärna vill ha barn kan gå obemärkt förbi, medan ett yttrande att hon inte vill ha det ofta ifrågasätts och diskuteras. Att psykologen blir upptagen av vissa saker (det som ligger utanför normen), men inte av andra (som är normen) är ett problem som forskning om HBT-personers upplevelse av terapi uppmärksammat (Jensen och Nilsson 2010). I enlighet med en del psykologiska teorier kan detta begränsa människors möjlighet att utforska och leva i enlighet med sina egna värderingar (van Deurzen 2003; Hayes och Lillis 2013).⁵ En intersektionell analys kan vara användbar för att få syn på hur specifika maktordningar får effekt på individers dagliga liv utifrån de interagerande kategoriseringar som just dessa individer är föremål för. På vilket sätt spelar faktorer såsom rasifiering, klass, bostadsort eller funktionsvariation in och vilka konsekvenser får dessa maktordningar på individens möjligheter och psykiska hälsa?

Ett viktigt antagande inom normkritik är att utbildning i HBTQ för att förvärva ”kompetens” att möta just ”denna grupp” inte är tillräcklig. För att agera annorlunda behövs i stället en process där den professionella kontinuerligt ifrågasätter sina antaganden om världen och sig själv, till exempel sina förståelser av kön och sexualitet (Bromseth och Sörensdotter 2012). Att fokusera på det som en tar för givet kan upplevas som en tröttsam och smärtsam process som kan väcka motstånd (Kumashiro 2000; Bromseth och Darj 2010). På många sätt liknar detta redan något som många klienter genomgår i psykologisk behandling och psykologens uppgift är då att stödja klienten i utforskandet och granskandet av sina handlingar och hur personen lever sitt liv (McCullough m.fl. 2003; Hayes och Lillis 2013). På samma sätt som en psykolog hjälper andra att förstå sig själva, kan denna kompetens vara en resurs i arbetet med ens egen reflektionsprocess.

Ett normkritiskt klientarbete

Tillsammans med en reflexiv hållning kring och mellan sessioner bör normkritiska perspektiv också komma till uttryck i den direkta behandlingskontakten. Förutom queert lyssnande kan reflexiva frågor och ett normkritiskt förhållningssätt finnas med under hela behandlingsförloppet.

Såväl medicinsk som psykologisk forskning visar på vikten av en god allians (det vill säga en arbetsrelation mellan behandlare och klient) och dess betydelse för utfallet (Safran och Muran 2000; Street m.fl. 2009). Att ha en normkritisk hållning kan i sig stärka alliansen eftersom psykologen då bryter mot de strukturella mönster av diskriminering som en del klienter upplever i sitt vardagsliv (Jensen och Nilsson 2010). En del forskning om allianser visar också på vikten av att kunna reparera eventuella brott som sker i den psykologiska behandlingen (se exempelvis Safran och Muran 2000). Även om en psykolog utgår ifrån ett normkritiskt förhållningssätt i sin praktik, kommer psykologen och klienten ha olika syn på saker och alliansbrott kan uppstå. Om psykologen håller insikten om normernas ofrånkomlighet levande kanske vissa alliansbrott kan synliggöras, repareras och nya sätt att förstå handlingar och skeenden bli tillgängliga för såväl klienten som psykologen (jämför Safran och Muran 2000).

Det queera lyssnandet kan spela en viktig roll när det gäller att finna ett gemensamt behandlingsfokus som klienten och psykologen kan utgå ifrån, eller för att vägleda behandlaren i dennas interventioner. Om det queera lyssnandet kombineras med mentaliseringsbaserade interventioner (Rydén och Wallroth 2008), samt strategier som fokuserar på affekter (McCullough m.fl. 2003) eller värderingar (van Deurzen 2003; Hayes och Lillis 2013) möjliggörs ett slags queer blick på psykologin. Utgångspunkten är att människor mår bra av att leva i enlighet med sina värderingar snarare än efter en ”objektiv lista” som gäller för de flesta människor.⁶ Psykologen kan med hjälp av ett queert lyssnande facilitera ett utforskande av individens värderingar och, utifrån ett normkritiskt perspektiv, belysa hur sociala normer sätter begränsningar för eller påverkar individens formuleringar av ett gott liv.

För att utforska värderingar samt de problem och hinder människor upplever kan också normkritiska förklaringsmodeller, i psykoedukation (information om psykologiska företeelser eller problem) eller i tolkningar, vara på sin plats. En sådan intervention kan exempelvis vara att synliggöra enskilda individers relation till samhället genom att prata om de ideologier och normer som påverkar individen. Strategier där samhälleliga strukturer belyses, och inte bara individuella förklaringsmodeller, används till exempel redan av professionella som arbetar med kvinnor som har utsatts för våld (Narvola och Skarin 2012). Det kan också innebära att erbjuda flera olika typer av förståelser av ett psykologiskt fenomen.⁷

Ett normkritiskt perspektiv kan anses förenligt med befintliga psykologiska metoder som såväl dekonstruerande kognitiva (Andersson 2010), som narrativa strategier (Parker 1999). Från ett kognitivt perspektiv kan det jämföras med ett ifrågasättande av negativa automatiska tankar, men i stället för negativa tankar handlar det om att ifrågasätta tankar som "tas för givet" eller handlar om ideal.⁸ När det kommer till narrativa inslag, kan interventioner såsom *counter narratives* användas (Kallonaityté 2014). Den narrativa terapin utgår ifrån att vi använder vissa typer av berättelser (narrativ) för att förklara olika händelser. Dessa är ett slags metaforer och utgår alltid utifrån specifika grundantaganden som tillskriver händelser specifik mening. Berättelserna möjliggörs och begränsas av personens kontext, såsom tidigare livsupplevelser, samhälleliga diskurser och normer. Psykologens uppgift blir att tillsammans med klienten utforska hur mening tillskrivs vissa situationer i ljuset av personens kontext (Parker 1999). Alternativa berättelser (*counter narratives*) som bryter med det som har tagits för givet kan ge ny mening till händelsen och kan öppna nya sätt att se på en själv och omvärlden.

Normkritisk praktik bör också, slutligen, inkluderas i utvärderingar av behandlingen. Eftersom behandling kan ses som en normerande praktik i sig, kan själva relationen mellan psykolog och klient användas som en resurs i att granska och ifrågasätta det som tas för givet. Här kan Jeremy Safrans och Christopher Murans (2000) tankar om "mindfulness in action" vara behjälpliga. Genom att uppmärksamma vad som

sker i kontakten mellan psykologen och klienten kan exempel på normer utmanas. Feministiska och kritiska psykologer belyser till exempel vikten av att reflektera över makten i terapirummet, av att vara öppen och transparent med sina tankar och teorier som psykolog och tillsammans reflektera över hur makten fördelas i rummet (Narvola och Skarin 2012).

Diskussion

Vi menar att den policy för psykologisk praktik som Sveriges Psykologförbund (2013) har antagit uppmuntrar till att kombinera effektiva behandlingsmetoder med ett särskilt fokus på klientens sociokulturella kontext. Tyvärr ger dessa riktlinjer ingen vägledning i hur hänsyn till klientens kontext ska tas i praktiken, eller vilka underliggande perspektiv som bemötandet ska bygga på för att respektera individens rättigheter i enlighet med de yrkesetiska principerna. Vi menar att normkritik erbjuder ett intressant perspektiv på psykologi som kan bidra med både underliggande perspektiv och konkret vägledning för ett likvärdigt bemötande.

De normkritiska perspektiv som har växt fram ur kritisk, feministisk och queerteori har tillkortakommanden. Vad begreppet "normkritik" fylls med i dag bör vara föremål för kontinuerlig diskussion (Bromseth och Sörensdotter 2012). Vi menar dock att normkritik är användbart eftersom det knyter samman insikter som har gjorts inom flera olika relevanta områden inom psykologin, såsom vikten av disciplinär reflexivitet och intersektionalitet, som betonas av feministiska och HBTQ-psykologer, samt psykologins normerande funktioner i samhället, som understryks av till exempel kritiska psykologer. Vårt skissartade förslag om vad normkritiska perspektiv på psykologi kan innebära i praktiken framhåller vikten av reflexivitet på olika nivåer. För det första på arbetsplatsen och med kollegor, för det andra en personlig reflektion över den egna praktiken, och för det tredje i samarbete med den personen psykologen ska hjälpa. Genom att använda olika typer av normkritiska metoder – gruppövningar, queert lyssnande samt kognitiva och narrativa verktyg – kan psykologen på olika sätt strukturera sin reflektion i och om sitt arbete. Det handlar till exempel om att synliggöra och utmana vilka för givet

tagna psykologiska perspektiv som vi arbetar utifrån i kontakten med klienten. Det handlar också om att synliggöra hur samhälleliga normer och psykologiska föreställningar möjliggör, eller omöjliggör, för klienten att leva i enlighet med sina egna värderingar. Vår förhoppning med denna artikel är att detta förslag ska stimulera till en fortsatt diskussion om vad normkritiska perspektiv på psykologi kan vara i praktiken och hur detta skulle kunna öppna för nya möjligheter inom psykologisk forskning.

Slutligen vill vi peka på en annan otydlighet som är relaterad till policyn för evidensbaserad psykologisk praktik (Sveriges Psykologförbund 2013). Det är inte bara otydligt vilka underliggande perspektiv på bemötande, som ska ligga till grund för ett hänsynstagande av klientens sociokulturella kontext, utan också vilken typ av kunskap som detta hänsynstagande ska bygga på. Ska bemötandet till exempel bygga på samma evidensideal som psykologiska behandlingar? Inom medicinen har evidensbaserade perspektiv i relation till patienters sociokulturella kontext diskuterats i decennier. De senaste modellerna av evidensbaserad medicin inkluderar patientcentrerad vård, som innefattar patientens värderingar, preferenser och sociala situation (Epstein och Street 2011). Vissa forskare hävdar att dessa perspektiv är förenliga och att patientcentrerad vård kan evidensbaseras på liknande sätt som medicinska eller andra terapeutiska behandlingar. De brittiska riktlinjerna för psykologer som arbetar med "gender and sexual minorities" (Professional Practice Board of the British Psychological Society 2012), är till exempel evidensbaserade. Bemötandet som föreslås i dessa är således förankrat i forskning som visar på förhållningssättens effektivitet. Andra forskare menar däremot att evidensbaserad medicin och patientcentrerad vård bygger på helt olika epistemologiska grundantaganden, med olika prioriteringar och mål i forskning och praktik (Bensing 2000). Att använda samma kriterier för att bedöma den patientcentrerade vården som medicinska behandlingar är sålunda helt missriktat. Medan medicinska behandlingar kan prövas med randomiserade, kontrollerade studier, bör patientcentrerad vård bygga på etiska principer. Till skillnad från de brittiska riktlinjerna är exempelvis riktlinjer för bemötande från American Psychological

Association (2012) ännu tydligare grundade i mänskliga rättigheter och yrkesetiska ställningstaganden. Den senaste uppdateringen av de amerikanska riktlinjerna har dock även försökt inkludera den senaste evidensen inom området.

Ett normkritiskt perspektiv på psykologisk behandling riktar blicken mot vad en psykologisk behandling ska resultera i. Vilka normer är det som patienterna ska passa inom för att räknas som ”friska”? Det är en viktig aspekt att ta med när vi väl börjar granska normer och därför bör även begreppet evidensbaserad praktik bli ämne för kritisk diskussion. Om en behandlingsform är evidensbaserad, betyder det att forskning visat att behandlingen är verksamt. Men vad har behandlingen varit verksamt för? Betyder de minskade symtomen att personen i större utsträckning passar in i samhällets normer? Om målen för behandlingen är att återgå i arbete och fungera i sociala situationer betyder det ju inte att personen nödvändigtvis mår bättre även om kriterierna för en specifik diagnos inte längre är uppfyllda. En okritisk tolkning av evidens kan riskera att vi missar att människors anpassning snarast kan ses som bristande motstånd mot normer, än att de har fått möjlighet att göra aktiva val kring sina liv i enlighet med de egna värderingarna. Detta pekar på betydelsen av en disciplinär reflexivitet kring vad psykologisk behandling syftar till att uppnå.

Vi efterlyser, avslutningsvis, en fortsatt kritisk diskussion kring evidens och yrkesetiska principer som värnar om mänskliga rättigheter i utvecklingen av den psykologiska praktik som just nu är mest framträdande i Sverige. Vår ambition har varit att skriva en text som har relevans även i andra nordiska länder och vi tror att många av de angreppssätt vi föreslagit är användbara i en bredare nordisk kontext. Vi hoppas naturligtvis på ett fortsatt utbyte av teoretiska ansatser och kliniska erfarenheter mellan psykologer (och andra intresserade av psykologi som disciplin) oavsett geografisk hemvist.

TOVE LUNDBERG är fil. dr., leg. psykolog och arbetar för närvarande som forskare på statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet. Lundberg disputerade 2017 med avhandlingen, ”Knowing

Bodies: Making Sense of Intersex/DSD a Decade Post-Consensus”, vid Psykologisk Institut, Universitetet i Oslo. Lundberg är också medredaktör och medförfattare till boken *HBTQ+: Psykologiska perspektiv och bemötande* (Natur & Kultur 2017). Hen(ne)s forskning utgår i huvudsak från feministiska, kritiska och HBTQI-psykologiska perspektiv.

LISA NORDLUND är leg. psykolog och arbetar för närvarande på akutmottagningen för våldtagna i Stockholm. Hon tog sin examen 2012 vid Umeå universitet och skrev sitt masterarbete om diskursiva produktioner av transsexualism i klinisk verksamhet. En omarbetad version av uppsatsen har publicerats i tidskriften *Feminism & Psychology*. Hennes huvudsakliga intresse är feministiska och kritiska perspektiv på psykologi och samhälle.

JULIA NARVOLA är leg. psykolog och arbetar för närvarande inom specialistpsykiatri. Hon har under studietiden och som yrkesverksam fördjupat sig i kritiska perspektiv med särskilt fokus på genuspsykologi, intersektionella och normkritiska perspektiv. Hennes examensuppsats undersökte hur feministiska terapeuter handskas med terapeutiska och feministiska diskurser i sin kliniska vardag. Narvola har även föreläst om kritiska och kulturella perspektiv på psykologi.

REFERENSER

- Ahlin, Lars. 2010. "Kampen för tolerans måste ständigt föras." *Psykologtidningen* 10.8:3.
- American Psychological Association. 2012. "Guidelines for Psychological Practice with Lesbian, Gay, and Bisexual Clients." *American Psychologist* 67.1:10–42. doi: 10.1037/a0024659.
- Andersson, Andreas. 2010. "Att dekonstruera terapi: Om möjligheter att öppna upp diskursen för terapi utifrån Judith Becks kognitiva metod." Masteruppsats, institutionen för psykologi, Lunds universitet.
- Bensing, Jozi M. 2000. "Bridging the Gap: The Separate Worlds of Evidence-Based Medicine and Patient-Centered Medicine." *Patient Education and Counseling* 39.1:17–25.

- Brinkmann, Svend. 2011. *Psychology As a Moral Science: Perspectives on Normativity*. New York: Springer.
- Bromseth, Janne, och Frida Darj, red. 2010. *Normkritisk pedagogik: Makt, lärande och strategier för förändring*. Uppsala: Centrum för genusvetenskap, Uppsala universitet.
- Bromseth, Janne, och Renita Sörensdotter. 2012. "Normkritisk pedagogik: En möjlighet att förändra undervisningen." I *Genusvetenskapens pedagogik och didaktik*, redaktörer Anna Lundberg och Ann Werner, 43–57. Göteborg: Nationella sekretariatet för genusforskning.
- Brooks, Ann. 1997. *Postfeminisms: Feminism, Cultural Theory and Cultural Forms*. London: Routledge.
- Butler, Judith. 2004. *Undoing Gender*. London: Routledge.
- Clarke, Victoria, Sonja J. Ellis, Elizabeth Peel, och Damien W. Riggs. 2010. *Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Queer Psychology: An Introduction*. New York: Cambridge University Press.
- Crenshaw, Kimberle. 1991. "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color." *Stanford Law Review* 43.6:1241–99. doi: 10.2307/1229039.
- Epstein, Ronald M., och Richard L. Street. 2011. "The Values and Value of Patient-Centered Care." *The Annals of Family Medicine* 9.2:100–3. doi: 10.1370/afm.1239.
- Folkhälsomyndigheten. 2014. *Utvecklingen av hälsan och hälsans bestämningfaktorer bland homo- och bisexuella personer: Resultat från nationella folkhälsoenkäten Hälsa på lika villkor*. <https://www.folkhalsomyndigheten.se/documents/nyheter-press/nyheter2014/utv-halsan-best%C3%A4mningsfaktorer-homo-bi-fina-2014.pdf>.
- Fors, Malin, Hand Hanner, Maya Kerosuo, och Malin Mårtensson. 2006. "Heterosexuell tolkning av *Brokeback Mountain*." *Psykologtidningen* 6.12:20–1.
- Forum för levande historia och RFSL Ungdom. 2011. *Bryt!: Ett metodmaterial om normer i allmänhet och heteronormen i synnerhet*. 3:e uppl. Stockholm: Forum för levande historia.
- Foucault, Michel. 1980. "Truth and Power." I *Power/ Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*, redaktör Colin Gordon, 109–33. New York: Pantheon.
- . 1984. *The History of Sexuality 1: An Introduction*. Harmondsworth: Penguin.
- Ghaye, Tony. 2011. *Teaching and Learning through Reflective Practice: A Practical Guide for Positive Action*. London: Routledge.
- Haraway, Donna. 1988. "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective." *Feminist Studies* 14.3:575–99.
- Hayes, Steven C., och Jason Lillis. 2013. *Acceptance and commitment therapy: ACT: En introduktion*. Lund: Studentlitteratur.
- Hector, Cecilia. 2006. "Tre filmer om att söka efter förståelse." *Psykologtidningen* 6.9:28.
- Hensvold, Ulla. 2006. "Förvånande aningslöshet." *Psykologtidningen* 6.14:17.

- Jensen, Rebecka, och Sara Nilsson. 2010. ”Som att det är en kunskapslucka: En intervjustudie om hbt-personers upplevelser av terapi i hbt-avseende.” Masteruppsats, institutionen för psykologi, Lunds universitet.
- Johansson, Per-Magnus. 2013. ”Svar: Hur bemöter jag klientens krav på ett könsneutralt möte?” *Psykologtidningen* 13.3:30–1.
- Kalonaityté, Viktorija. 2014. *Normkritisk pedagogik: För den högre utbildningen*. Lund: Studentlitteratur.
- Kitzinger, Celia. 1987. *The Social Construction of Lesbianism*. London: Sage.
- . 1999. ”Lesbian and Gay Psychology: Is It Critical?” *Annual Review of Critical Psychology* 1:50–66.
- Kristeva, Julia. 2002. *Intimate Revolt*. New York: Columbia University Press.
- Kumashiro, Kevin K. 2000. ”Toward a Theory of Anti-Oppressive Education.” *Review of Educational Research* 70.1:25–53. doi: 10.3102/00346543070001025.
- Lafrance, Michelle N., och Janet M. Stoppard. 2006. ”Constructing a Non-Depressed Self: Women’s Accounts of Recovery from Depression.” *Feminism & Psychology* 16.3:307–25. doi: 10.1177/0959353506067849.
- Layton, Lynne. 1998. *Who’s That Girl? Who’s That Boy?: Clinical Practice Meets Post-modern Gender Theory*. Northvale: Jason Aronson.
- Madsen, Ole Jacob. 2011. ”The Unfolding of the Therapeutic: The Cultural Influence of Psychology in Contemporary Society.” Avhandling, Universitetet i Bergen.
- . 2015. ”Psychotherapists: Agents of Change or Maintenance Men?” I *Handbook of Critical Psychology*, redaktör Ian Parker, 222–30. London: Routledge.
- Magnusson, Eva. 2003. *Psykologi och kön: Från könsskillnader till genusperspektiv*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Magnusson, Eva, och Jeanne Marecek. 2010. *Genus och kultur i psykologi: Teorier och tillämpningar*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Malmquist, Anna. 2007. ”Psykologförbundet och regnbågsfamiljerna: En diskursanalytisk studie av konfliktpunkter mellan Sveriges Psykologförbund och homosexuellas familjebildningar.” Masteruppsats, institutionen för beteendevetenskap, Linköpings universitet.
- Malmquist, Anna, Kristin Öster, Tove Lundberg, Anna Polski, Michal Traczyk, Matilda Wurm, Sara Renström, och Sara Nilsson Lööv. 2013. ”Visa ändrad syn på samkönad adoption.” *Psykologtidningen* 13.3:36–7.
- McCullough, Leigh, Nat Kuhn, Stuart Andrews, Amelia Kaplan, Jonathan Wolf, och Cara Lanza Hurley. 2003. *Treating Affect Phobia: A Manual for Short-Term Dynamic Psychotherapy*. New York: Guilford.
- Mick, Nino. 2013. ”Är bemötandet av hbtqq-personer en icke-fråga för Psykologförbundet?” *Psykologtidningen* 13.6:34–5.
- Mohanty, Chandra Talpade. 1988. ”Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses.” *Feminist Review* 30:61–88. doi: 10.2307/1395054.

- Morin, Stephen F. 1991. "Removing the Stigma: Lesbian and Gay Affirmative Counseling." *Counseling Psychologist* 19.2:245–7.
- Narvola, Julia, och Fanny Skarin. 2012. "Skiljelinjer mellan feministisk kritik och praktik: Sex terapeuters förhandlingar mellan terapeutiska och feministiska diskurser i arbetet med våldsutsatta kvinnor." Masteruppsats, institutionen för psykologi, Umeå universitet.
- Parker, Ian, red. 1999. *Deconstructing Psychotherapy*. London: Sage.
- Professional Practice Board of the British Psychological Society. 2012. *Guidelines and Literature Review for Psychologists Working Therapeutically with Sexual and Gender Minority Clients*. Leicester: British Psychological Association.
- Psykologiska föreningen. 2016. "Normkritisk psykologi." <https://psykologiska.wordpress.com/undergrupper/normkritisk-psykologi/>.
- RFSL. 2013. "Misstro: Om hbtq-personers förtroende för olika samhällsinstanser och vad som behöver förändras." <https://alfresco.rfsl.se/share/s/lnclh8BgRq2JBn9U-3HxC8g>.
- Rydén, Göran, och Per Wallroth. 2008. *Mentalisering: Att leka med verkligheten*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Safran, Jeremy D., och J. Christopher Muran. 2000. *Negotiating the Therapeutic Alliance: A Relational Treatment Guide*. New York: Guilford.
- Sandström, Anette. 2013. "Hur bemöter jag klientens krav på ett könsneutralt möte?" *Psykologtidningen* 13.3:30.
- Socialstyrelsen. 2015. "God vård av vuxna med könsdysfori: Nationellt kunskapsstöd." <https://www.socialstyrelsen.se/Lists/Artikelkatalog/Attachments/19798/2015-4-7.pdf>.
- Stancombe, John, och Sue White. 2005. "Cause and Responsibility: Towards an Interactional Understanding of Blaming and 'Neutrality' in Family Therapy." *Journal of Family Therapy* 27.4:330–51. doi: 10.1111/j.1467-6427.2005.00326.x.
- Statens Folkhälsoinstitut. 2005. "Homosexuellas, bisexuellas och transpersoners hälsosituation: Återrapportering av regeringsuppdrag att undersöka och analysera hälsosituationen bland HBT-personer." Rapport A 19. https://www.folkhalsomyndigheten.se/contentassets/b3aab8ab230c4c798a95695e87f93882/hbt_web.pdf.
- Street, Richard L., Gregory Makoul, Neeraj K. Arora, och Ronald M. Epstein. 2009. "How Does Communication Heal?: Pathways Linking Clinician–Patient Communication to Health Outcomes." *Patient Education and Counseling* 74.3:295–301. doi: 10.1016/j.pec.2008.11.015.
- Sveriges Psykologförbund. 1998. *Yrkesetiska principer för psykologer i Norden*. Stockholm: Sveriges Psykologförbund.
- . 2013. *Policy för evidensbaserad psykologisk praktik*. Stockholm: Sveriges Psykologförbund.
- Teo, Thomas. 2005. *The Critique of Psychology: From Kant to Postcolonial Theory*. New York: Springer.

- 2015. "Critical Psychology: A Geography of Intellectual Engagement and Resistance." *American Psychologist* 70.3:243–54.
- Tiberius, Valerie. 2013. "Recipes for a Good Life: Eudaimonism and the Contribution of Philosophy." I *The Best within Us: Positive Psychology Perspectives on Eudaimonia*, redaktör Alan S. Waterman, 19–38. Washington: American Psychological Association.
- Torpadie, Karin, och Helena Cloodt. 2013. "Hur kan 'hen' vara så komplicerat?" *Psykologtidningen* 13.8:30–1.
- Van Deurzen, Emmy. 2003. *Vardagens mysterier: Existentiella dimensioner inom psykoterapi*. Lund: Studentlitteratur.
- Wilkinson, Sue. 1988. "The Role of Reflexivity in Feminist Psychology." *Women's Studies International Forum* 11.5:493–502.

NOTER

1. Se exempelvis Cecilia Hector (2006) och Ulla Hensvold (2006) med efterföljande kommentarer av Malin Fors m.fl. (2006), Per-Magnus Johansson (2013), Nino Mick (2013), Anette Sandström (2013) och Karin Torpadie och Helena Cloodt (2013).
2. Kritisk psykologi har under de senaste fem decennierna kommit att bli ett fält med både teoretisk och praktisk relevans, med spridning över samtliga kontinenter (Teo, 2015). Det går att följa dess utveckling i ett flertal tidskrifter och böcker. Se exempelvis tidskrifterna *Annual Review of Critical psychology* och *Feminism & Psychology*.
3. Att jämföras med pedagogikens "queer läskunnighet" (Kalonaityté 2014).
4. Frågor som kan vara viktiga är: Vad ifrågasätts och problematiseras i samtalet och vad får passera obemärkt? Vilka grundantaganden om hälsa, välmående, människors fungerande och psykologi tas för givet under sessionen och vad grundas dessa antaganden på?
5. Många menar att som en del av den professionella neutraliteten, ska psykologens utgångspunkt alltid vara öppenhet och följsamhet gentemot klienten (se exempelvis Stancombe och White 2005 för en kritisk diskussion). Många feministiska akademiker, psykoterapeuter samt kritiska psykologer menar dock att en neutralitet aldrig är helt möjligt (se exempelvis Haraway 1988; Stancombe och White 2005). I stället behöver vi strategier som hjälper oss att synliggöra det vi tar för givet i strävan att se annat än våra egna normer.
6. För en utförlig diskussion om välbefinnande, se Valerie Tiberius (2013).
7. Ångest kan till exempel beskrivas som ett fysiologiskt skeende, men kan också belysas ur exempelvis existentiella kierkagaardska perspektiv. Psykologen och klienten kan utforska vilka möjligheter som respektive perspektiv innebär, vilka konsekvenser de får och vilka tillkortakommanden de har.

8. Ett bra exempel återges i en artikel om hur kvinnor själva har tagit sig ur en depression (LaFrance och Stoppard 2006). Deltagarnas depressiva tankar handlade om andras behov och att som kvinna leva upp till en idealbild. Genom att ifrågasätta och göra motstånd mot dessa kunde kvinnorna finna alternativa bilder av hur de kunde leva sitt liv.